

Iz djela *Etika*

Izvornik: Spinoza *Opera – Werke*. Ur. Konrad Blumenstock. Svezak II. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1967.

Prijevod i bilješke: Ozren Žunec

Napomena:

U tekstu i u bilješkama uz prijevod upotrebljavane su sljedeće skraćenice i oznake:

O = *Opera Posthuma*

Sph. Corr. = *Sphalmata Corrigenda* (ispravci uz *O*)

N = *Nagelate Schriften*

Nm = inačice u *N* potvrđene latinskim prijevodom na margini u istom izdanju

edd. = dodaci kasnijih izdavača

add. = umetak

om. = izostavljanje

del. = brisanje

Etika

Dokazana geometrijskim redom te
u pet dijelova razlučena,
u kojima se razmatra:

I. O Bogu

II. O naravi i podrijetlu duha

III. O podrijetlu i naravi strasti

IV. O ljudskom ropstvu ili o sili strasti¹

V. O moći uma ili o ljudskoj slobodi²

¹ ili o sili strasti *om. N*. – Tekstovno-kritičke bilješke preuzete su iz navedenog izvornika u slučajevima smisleno značajnijih inačica u raznim izdanjima.

² O moći razuma *om. N*

Etike

Prvi dio:

O Bogu

Definicije

I. Pod uzrokom sama sebe razumijem ono čija bit uključuje opstanak, ili ono čija se narav ne može pojmiti drukčije no kao opstojeća.

II. Konačnim u svojem rodu naziva se ono što može biti ograničeno drugom stvari iste naravi. Na primjer, tijelo se naziva ograničenim jer uvijek zamišljamo neko veće tijelo. Tako je i mišljenje drugim mišljenjem ograničeno. Ali tijelo ne može biti ograničeno mišljenjem, niti mišljenje tijelom.

III. Pod supstancijom razumijem ono što jest u sebi i što se sobom poima: to jest ono čiji pojam ne treba pojam druge stvari da bi iz njega bio stvoren.

IV. Pod atributom razumijem ono što razum opaža na supstanciji tako da čini njenu bit.

V. Pod modusom razumijem stanja supstancije ili ono što jest u drugome kojim se tek poima.

VI. Pod Bogom razumijem na svaki način beskonačno biće, to jest supstanciju koja se sastoji iz beskonačnih atributa od kojih svaki izražava vječnu i beskonačnu bit.

Objašnjenje. Kažem na svaki način beskonačno, a ne beskonačno u svojem rodu; jer ako je nešto beskonačno samo u svojem rodu, tome možemo zanijekati beskonačne attribute³; biti onoga pak što je na svaki način beskonačno pripada sve što izražava bit i ne uključuje nikakvo nijekanje.

VII. Slobodnom se naziva stvar koja opstoji iz same svoje naravi i od same je sebe određena za djelovanje. Nužnom ili pače prisiljenom naziva se stvar koja je od drugoga određena da opstoji i djeluje i to na izvjestan i određeni način.

VIII. Pod vječnošću razumijem sam opstanak ukoliko se on razumije onako kako nužno slijedi iz same definicije vječne stvari.

³ To jest, mogu se pojmiti beskonačni atributi koji ne pripadaju istoj naravi, *add. N.*

Objašnjenje. Naime, takav opstanak, kao vječna istina, shvaća se kao bit stvari, i stoga se ne može shvatiti iz trajanja ili vremena pa makar se trajanje shvatilo kao da nema početka ni kraja.

Aksiomi

I. Sve što jest, jest ili u sebi ili u nečemu drugome.

II. Ono što se drugim ne može pojmiti, mora se pojmiti samo sobom.

III. Iz danoga određenog uzroka nužno slijedi posljedica, i obratno, ako nema nikakvoga određena uzroka nemoguće je da uslijedi posljedica.

IV. Spoznaja posljedice ovisi o spoznaji uzroka i uključuje je u sebi.

V. Ono što međusobno nema ništa zajedničkog, to se međusobno ne može razumjeti, ili, pojam jednog ne uključuje pojam drugog.

VI. Istinita predstava treba se slagati s onim što predstavlja.

VII. Ono što se može pojmiti kao neopstojeće, njegova bit ne uključuje opstanak.

Poučak 1.

Supstancija po naravi prethodi svojim stanjima.

Dokaz

Očigledan je iz definicije III. i definicije V.

Poučak 2.

Dvije supstancije koje imaju različite attribute nemaju međusobno ništa zajedničko.

Dokaz

I ovo je očividno iz definicije III. Jer, svaka mora biti u sebi i sobom mora biti pojmljena, ili pojam jedne ne uključuje pojam druge.

Poučak 3.

Stvari koje međusobno nemaju ništa zajedničkog ne mogu jedna drugoj biti uzrok.

Dokaz

Ako međusobno nemaju ništa zajedničkog, onda se (prema aksiomu V) ne mogu naizmjenice međusobno razumjeti i stoga (prema aksiomu IV) jedna ne može biti uzrok druge, što je i trebalo dokazati.

Poučak 4.

Dvije ili više različitih stvari razlikuju se međusobno prema različitosti atributa supstancije ili prema različitosti njihovih stanja.

Dokaz

Sve što jest, jest ili u sebi ili u nečemu drugome (prema aksiomu I), to jest (prema definiciji III. i definiciji V) osim razuma ničeg nema do supstancija i njihovih⁴ stanja. Dakle, osim razuma ne postoji ništa čime bi se više stvari moglo međusobno razlikovati do supstancija ili, što je isto (prema definiciji⁵ IV), njihovih atributa i stanja, što je i trebalo dokazati.

Poučak 5.

U naravi stvari ne mogu biti dvije ili više supstancija iste naravi, ili atributa.

Dokaz

Ima li više različitih, mora ih se međusobno razlikovati ili prema različitosti atributa ili iz različitosti stanja (prema prethodnom poučku). Kada bi se razlikovale samo prema različitosti atributa, time bi se dopustilo da postoji samo jedna supstancija s istim atributom. Ako se pak razlikuju prema različitosti stanja, onda, bu-

⁴ njihovih *N*, njegovih *O*

⁵ definiciji *edd.* aksiomu *ON*

dući da supstancija po naravi prethodi svojim stanjima (prema poučku 1), ako se promatra ona sama i bez svojih stanja, a to znači (prema definiciji III. i prema aksiomu VI⁶) da se istinito promatra, nju se neće moći pojmiti kao različitu od druge, to jest (prema prethodnom poučku), ne može biti više supstancija nego samo jedna, što je i trebalo dokazati.

Poučak 6.

Jedna supstancija ne može biti proizvedena od druge supstancije.

Dokaz

U naravi stvari ne mogu biti dvije supstancije istog atributa (prema prethodnom poučku), to jest (prema poučku 2) koje međusobno imaju nešto zajedničkoga. Stoga (prema poučku 3) jedna ne može biti uzrok druge, ili biti proizvedena od druge, što je i trebalo dokazati.

Dodatak

Iz ovoga slijedi da supstancija ne može biti proizvedena iz nečega drugog. Jer u naravi stvari ničeg nema osim supstancije i njenih stanja, kako je očevidno iz aksioma I, definicije III. i definicije V. A od supstancije ne može biti proizvedena (prema prethodnom poučku). Dakle supstancija se ni na koji način ne može proizvesti iz drugoga, što je i trebalo dokazati.

Drugi dokaz

Ovo je još lakše dokazati neizravno, iz nesklapnosti tome suprotnoga. Kada bi se supstancija mogla proizvesti iz drugoga, onda bi spoznaja supstancije ovisila o spoznaji njenog uzroka (prema aksiomu IV); no tada (prema definiciji III) ona ne bi bila supstancija.

Poučak 7.

Naravi supstancije pripada opstojanje.

⁶ aksiomu *add. edd.*

Dokaz

Supstancija ne može biti proizvedena iz drugoga (prema prethodnom dodatnom poučku); dakle je ona (prema definiciji I) uzrok same sebe, njena bit uključuje opstanak, odnosno njenoj naravi pripada opstojanje, što je i trebalo dokazati.

Poučak 8.

Svaka je supstancija nužno beskonačna.

Dokaz

Opstoji samo jedna supstancija istog atributa (prema poučku 5), a njenoj naravi pripada opstojanje (prema poučku 7). Dakle ona prema svojoj naravi mora opstojati ili kao konačna ili kao beskonačna. Ali ne kao konačna; jer (prema definiciji II) tada bi morala biti ograničena drugom supstancijom iste naravi koja bi isto tako nužno morala opstojati (prema poučku 7); dakle bi postojale dvije supstancije s istim atributom, što je nesklapno (prema poučku 5). Dakle opstoji kao beskonačna, što je i trebalo dokazati.

Primjedba 1.

Kako „biti konačan” jest zapravo djelomično nijekanje, a „biti beskonačan” pak jest na svaki način potvrđivanje opstanka neke naravi, već iz samog poučka 7. slijedi da svaka supstancija mora biti beskonačna.

Primjedba 2.

Nemam nikakvih dvojbi da će onima koji o stvarima sude zbrkano i koji nisu navikli da stvari spoznaju po njihovim prvim uzrocima, biti teško pojmiti dokaz poučka 7, jer oni naime ne razlikuju modifikacije⁷ supstancija i same supstancije niti znaju kako su stvari proizvedene. Odavde dolazi da oni supstanciji pripisuju početak koji vide kod naravnih stvari. Jer oni koji ne znaju istinske uzroke stvari, sve brkaju i bez opiranja svog duha dozvoljavaju da drveće govori poput ljudi i da ljudi nastaju iz kamenja

⁷ modifikacije O , moduse Nm

kao i sjemena, te si uobražavaju da se svaki oblik može prome-
tnuti u bilo koje druge oblike. Tako i oni, koji božansku narav
brkaju s ljudskom, Bogu olako pripisuju ljudske strasti,⁸ osobito
dok ne znaju na koji način strasti nastaju u duhu. Naprotiv, kad
bi ljudi pazili na narav supstancije, tada ni najmanje ne bi dvojili
o istini poučka 7; štoviše, ovaj bi poučak svakome važio kao
aksiom i ubrajao bi se u opće pojmove. Jer, pod supstancijom ra-
zumjeli bi ono što jest u sebi i što se sobom poima, to jest ono za
spoznaju čega nije potrebna spoznaja nikakve druge stvari; pod
modifikacijama pak razumjeli bi ono što je u nečem drugom i čiji
se pojam tvori od pojma stvari u kojoj jesu. Odatle bismo mogli
imati i istinite predstave o modifikacijama koje ne opstoje, jer,
naime, iako one zbiljski ne opstoje izvan razuma, njihova bit sadr-
žana je u drugome tako da one kroz to mogu biti pojmljene. Za-
pravo, istina supstancija izvan razuma samo je u njima samima,
jer se njih može pojmiti iz njih samih. Ako bi tko kazao da ima
jasnu i određenu, to jest istinitu predstavu supstancije, ali da ipak
dvoji opstoji li takva supstancija, to bi bilo isto kao da tko kaže
da ima istinitu predstavu ali da ipak dvoji nije li ona lažna (kako
je jasno svakome tko obrati dovoljno pozornosti); ili, ako bi tko
tvrdio da je supstancija stvorena, istovremeno bi tvrdio da je laž-
na predstava istinita, od čega se ništa nesklapnije ne može zami-
sliti; zato se mora nužno priznati da opstanak supstancije, kao i
njena bit, jest vječna istina. Odatle možemo i na drugi način za-
ključiti da može biti samo jedna supstancija jedne i iste naravi,
što mi se čini vrijednim daljnjeg izlaganja. Da bih to izveo po re-
du, treba primijetiti sljedeće: *prvo*, da istinita definicija stvari ne
sadrži u sebi i ne izražava ništa do narav definirane stvari. Iz
toga slijedi, *drugo*, da nijedna definicija u sebi ne sadrži i ne izra-
žava neki određeni broj pojedinačnih stvari jer ona ništa drugo i
ne izražava nego narav definirane stvari. Na primjer, definicija
trokuta ne izražava ništa drugo do jednostavnu narav trokuta, a
ne neki određeni broj trokuta. *Treće*, valja primijetiti da nužno
jest određeni uzrok svake opstojeće stvari, zbog kojeg ona opstoji.
Četvrto i posljednje, valja primijetiti da ovaj uzrok zbog kojeg ne-
ka stvar opstoji mora ili biti sadržan u samoj naravi i u definiciji
opstojeće stvari (jer opstanak pripada njenoj naravi) ili ovaj uzrok
mora biti izvan nje. Iz ovoga slijedi da, ukoliko u naravi opstoji

⁸ strasti O, stanja Nm

neki određeni broj pojedinačnih stvari, nužno mora biti uzrok zbog kojega opstojе baš one pojedinačne stvari, a ne ni manje ni više. Ako bi u naravi stvari opstojalo 20 ljudi (za koje, veće jasnoće radi, uzimam da postoje istovremeno i da prije njih u naravi nisu postojali nikakvi ljudi), onda (da bismo dali razlog zašto opstoji 20 ljudi) ne bi bilo dostatno pokazati uzrok ljudske naravi općenito, nego bi osim toga bilo nužno pokazati uzrok zašto ne opstoji ni više ni manje nego 20 ljudi, budući da za svaku stvar mora biti razlog zbog čega opstoji. Ovaj uzrok pak (prema *drugoj* i *trećoj* točki) ne može biti u samoj ljudskoj naravi, jer istinita definicija čovjeka ne uključuje u sebi broj dvadeset; dakle (prema *četvrtoj* točki) uzrok zbog kojega opstoji ovih 20 ljudi, pa onda i zašto svaki pojedinac od njih opstoji, mora nužno biti izvan svakoga od njih, te je stoga nužno zaključiti da sve od čije naravi može postojati više pojedinaca nužno mora imati izvanjski uzrok za svoj opstanak. Kako naravi supstancije (kako je u ovoj primjedbi već pokazano) pripada opstajanje, njena definicija mora sadržavati nužni opstanak, te prema tome mora iz njene definicije biti zaključeno o njenom opstanku. Iz njene definicije (kako smo već pokazali *drugom* i *trećom* točkom) ne može slijediti opstanak više supstancija; slijedi dakle nužno iz toga da opstoji samo jedna s istom naravi, kako se i tvrdilo.

Poučak 9.

Što više stvarnosti ili bitka ima neka stvar, to joj pripada više atributa.

Dokaz

Očigledan je iz definicije IV.

Poučak 10.

Svaki atribut jedne supstancije mora se pojmiti samim sobom.

Dokaz

Atribut je naime ono što razum opaža na supstanciji tako da tvori njenu bit (prema definiciji IV) te dakle (prema definiciji III) mora se pojmiti samim sobom.

Primjedba

Iz ovog je jasno da, ako se dva atributa i pojme kao stvarno različiti, to jest jedan bez pomoći drugoga, ipak iz toga ne možemo zaključiti da oni tvore dva bića ili dvije različite supstancije. Jer, naravi supstancije pripada da svaki od njenih atributa bude pojmljen samim sobom, budući da su svi atributi koje ima uvijek u njoj bili istovremeno i jedan nije mogao biti proizveden od drugoga; svaki posebno izražava stvarnost ili bitak supstancije. Daleko dakle od toga da bi bilo nesklapno jednoj supstanciji pridavati više atributa; ništa u naravi nije jasnije nego to da svako biće mora biti pojmljeno pod nekim atributom i da ono, što više stvarnosti ili bitka ima, ima i odgovarajući veći broj atributa koji izražavaju i nužnost, odnosno vječnost, i beskonačnost; i prema tome ništa nije jasnije od toga da na svaki način beskonačno biće nužno treba definirati (kako smo učinili u definiciji VI) kao biće koje se sastoji od beskonačnih atributa od kojih svaki izražava neku određenu vječnu i beskonačnu bit. Ako bi sad tko upitao po kome bismo znaku mogli razaznati različitost supstancija, neka pročita poučke koji slijede i koji pokazuju da u naravi stvari ne postoji ništa do samo jedna supstancija i da je ona na svaki način beskonačna; zato bi taj znak uzaludno tražio.

Poučak 11.

Bog, ili supstancija koja se sastoji iz beskonačnih atributa od kojih svaki izražava vječnu i beskonačnu bit, nužno postoji.

Dokaz

Ako bi se to nijekalo, neka se pretpostavi, ako se može, da Bog ne postoji. Dakle (prema aksiomu VII) njegova bit ne uključuje opstanak. A to je pak (prema poučku 7) nesklapno. Dakle Bog nužno postoji, što je i trebalo dokazati.

Drugi dokaz

Za svaku stvar treba dati uzrok, ili razlog, kako onaj zašto ona postoji tako i onaj zašto ona ne postoji. Ako, na primjer, postoji trokut, onda se mora dati razlog ili uzrok zašto postoji; ako pak ne postoji, treba dati razlog ili uzrok koji priječi da on postoji ili

koji ukida njegov opstanak. Ovaj razlog ili uzrok mora biti sadržan ili u naravi stvari ili biti izvan nje. Razlog zašto, na primjer, ne postoji četvrtasti krug naznačuje sama njegova narav, jer u sebi sadrži proturječnost. Zašto pak naprotiv supstancija postoji, to slijedi iz same njene naravi koja naime u sebi sadrži opstanak (vidi poučak 7). Razlog, pak, zašto krug ili trokut opstojne ili ne opstojne ne slijedi iz njihove naravi, nego iz poretka cjelokupne tjelesne naravi; jer iz toga mora slijediti je li sad ovaj trokut nužno opstoji ili je pak nemoguće da bi opstojao. To je pak jasno samo po sebi. Iz toga slijedi da nužno opstoji ono za što nema nikakvog razloga i nikakvog uzroka koji bi ga priječili da opstoji. Ako dakle ne može biti nikakva razloga niti uzroka koji bi priječili da Bog opstoji, ili bi dokidali njegov opstanak, onda iz toga nužno slijedi da on nužno opstoji. Ako bi bilo takva razloga ili uzroka, onda bi on ležao ili u Božjoj naravi ili izvan nje, to jest u nekoj drugoj supstanciji drugačije naravi. Ako bi bilo iste naravi, time bi se već priznalo da Boga ima.⁹ Međutim, supstancija koja bi bila drugačije naravi, ne bi imala ništa zajedničkog s Bogom (prema poučku 2) pa ne bi njegov opstanak mogla ni potvrđivati ni ukidati. Kako razloga ili uzroka koji bi ukidao božanski opstanak ne može biti izvan božanske naravi, on će morati, ako Bog ne opstoji, biti u njegovoj naravi, što onda uključuje proturječnost. Tvrđiti pak tako nešto o na svaki način beskonačnom i najsavršenijem Biću jest nesklapno; stoga dakle ne postoji ni u Bogu ni izvan njega onaj uzrok ili razlog koji bi ukidao njegov opstanak, pa prema tome Bog nužno opstoji, što je i trebalo dokazati.

Drugi dokaz

Moći ne opstojati je nemoć, i obratno, moći opstojati je moć (što je samo po sebi jasno). Ako dakle ono što nužno opstoji ne bi bilo ništa drugo do konačna bića, konačna bića bila bi dakle moćnija od na svaki način beskonačnog Bića: a to je (kako je samo po sebi jasno) nesklapno; prema tome ili ništa ne opstoji ili nužno opstoji na svaki način beskonačno Biće. A mi opstojimo ili u samima sebi ili u drugome koje nužno opstoji (vidi aksiom I. i poučak 7). Da-

⁹ da Boga ima O , da Bog opstoji Nm

kle, na svaki način beskonačno Biće, to jest (prema definiciji VI) Bog nužno opstoji, što je i trebalo dokazati.

Primjedba

U ovom posljednjem dokazu htio sam opstanak Boga dokazati *a posteriori* kako bi se dokaz moglo lakše shvatiti, a ne zato što opstanak Boga ne bi iz istog temelja slijedio i *a priori*. Jer, kako moći opstojati jest moć, onda slijedi da što više stvarnosti pripada naravi neke stvari, to ona iz sebe ima više sile da opstoji te stoga Biće na svaki način beskonačno, ili Bog, ima iz sebe na svaki način beskonačnu moć opstojanja i zato opstoji na svaki način. Mnogi možda neće lako uvidjeti očevidnost ovog dokaza zato jer su navikli da misle samo o onim stvarima koje izvire iz vanjskih uzroka te vide kako ono što brzo postaje, to jest opstoji, isto tako lako i propada, te, nasuprot tome, misle da teže postaje, odnosno da ne opstoji tako lako ono za koje je više potrebno. Da bih ih oslobodio ovih predrasuda, nije neophodno da ovdje pokažem koliko je istinit stav *što brzo nastaje brzo i i propada*, niti da pokazujem da li je u odnosu na cijelu narav sve podjednako lako ili nije; dostaje naprotiv primijetiti samo to da ovdje ne govorim o stvarima koje postaju iz vanjskih uzroka, nego samo o supstancijama koje (prema poučku 6) ne mogu biti proizvedene ni od kojeg vanjskog uzroka. Stvari koje postaju iz vanjskih uzroka, sastojale se one iz mnogo ili iz malo dijelova, svako savršenstvo i stvarnost koje imaju duguju snazi vanjskog uzroka pa njihov opstanak proizlazi iz samog savršenstva vanjskog uzroka, a ne iz njihove vlastite snage. Naprotiv, sve savršenstvo koje ima supstancija ona ne duguje nikakvom vanjskom uzroku; stoga i njen opstanak slijedi iz same njene naravi, koja opet nije ništa drugo do njena bit. Savršenstvo dakle ne dokida opstanak stvari, nego ga, naprotiv, potvrđuje; nesavršenstvo ga naprotiv dokida i stoga ne možemo biti sigurniji u opstanak nijedne stvari nego u opstanak Bića na svaki način beskonačnog, ili savršenog, a to je Bog. Jer, kako njegova bit isključuje svako nesavršenstvo i uključuje savršenstvo na svaki način, ona samim tim dokida svaku dvojbu o njegovom opstanku i daje najveću sigurnost o onome što je, kako vjerujem, vidljivo i uz obraćanje osrednje pozornosti.

Poučak 12.

Nijedan atribut supstancije ne može se istinski pojmiti ako bi iz njega slijedilo da se supstancija može dijeliti.

Dokaz

Jer, dijelovi na koje bi ovako pojmljena supstancija bila podijeljena bi ili zadržali narav supstancije ili ne bi. Ako bi ono prvo bilo slučaj, onda bi (prema poučku 8) svaki dio morao biti beskonačan i (prema poučku 6) uzrok sama sebe te bi se (prema poučku 5) morao sastojati iz različitog atributa pa bi se onda iz jedne supstancije moglo stvoriti njih više, što je (prema poučku 6) nesklapno. Dodaj tome da dijelovi (prema poučku 2) nemaju ništa zajedničkog sa svojom cjelinom i da cjelina (prema definiciji IV. i poučku 10) bez svojih dijelova ne može ni biti niti je se može zamisliti; da je to nesklapno nitko ne može dvojiti. Ako se pak pretpostavi da je ono drugo slučaj, da naime dijelovi ne zadržavaju narav supstancije, onda bi, kad bi cijela supstancija bila podijeljena u jednake dijelove, ona izgubila narav supstancije i prestala biti, što je (prema poučku 7) nesklapno.

Poučak 13.

Na svaki način beskonačna supstancija je nedjeljiva.

Dokaz

Ako bi naime bila djeljiva, dijelovi u koje bi bila podijeljena bi ili zadržali narav na svaki način beskonačne supstancije ili ne bi. Ako bi ono prvo bilo slučaj, bilo bi više supstancija iste naravi što je (prema poučku 5) nesklapno. Ako se pak pretpostavi da je ono drugo slučaj, onda bi (kao gore) na svaki način beskonačna supstancija mogla prestati biti, što je (prema poučku 11) jednako nesklapno.

Dodatak

Iz ovoga slijedi da nijedna supstancija, pa onda ni tjelesna supstancija, ukoliko je supstancija, nije djeljiva.

Primjedba

Da je supstancija nedjeljiva, jednostavnije se razumije već samo iz toga što se narav supstancije i ne može pojmiti do beskonačnom i što se pod dijelom supstancije ne može razumjeti ništa drugo do konačna supstancija, što (prema poučku 8) uključuje jasno proturječje.

Poučak 14.

Osim Boga supstancije niti ima niti se može pojmiti.

Dokaz

Budući da je Bog na svaki način beskonačno biće kojemu se ne može zaniijekati nijedan atribut koji izražava bit supstancije (prema definiciji VI), i budući da on nužno opstoji (prema poučku 11), kada bi bilo neke supstancije osim Boga, ona bi se morala objasniti nekim atributom Boga, pa bi tako opstojale dvije supstancije istih atributa što je (prema poučku 5) nesklapno; dakle, izim Boga nikakve supstancije nema i ne može je se, prema tome, ni pojmiti.

Dodatak 1.

Iz ovoga potpuno jasno slijedi: Prvo, Bog je jedinstven, to jest (prema definiciji VI) u naravi stvari ima samo jedna supstancija koja je pak na svaki način beskonačna, kako smo u dodatku poučku 10. već naznačili.

Dodatak 2.

Slijedi drugo: protežna stvar i mišljena stvar jesu ili atributi Božji ili su stanja Božjih atributa.

Poučak 15.

Što god jest, jest u Bogu i bez Boga ništa nije niti se može pojmiti.

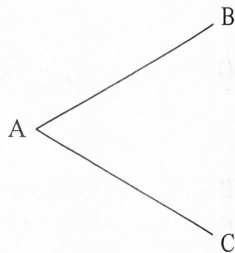
Dokaz

Osim Boga nijedna supstancija nije niti se može zamisliti (prema poučku 14), to jest (prema definiciji III) stvari koje jesu u sebi

sobom se poimaju. Modusi pak (prema definiciji V) bez supstancije niti mogu biti niti se mogu pojmiti; zato oni jesu u samoj božanskoj naravi i samo se njome mogu pojmiti. Stoga ničeg nema osim supstancije i modusa (prema aksiomu I). Dakle, ništa nije bez Boga niti se može pojmiti, što je i trebalo dokazati.

Dodatak

Ima ih koji izmišljaju da se Bog, slično čovjeku, sastoji od tijela i od duha, te da je podložan patnjama; da su oni daleko skrenuli od istinske spoznaje Boga dovoljno je jasno iz već dokazanoga. Ali njih puštam po strani: naime, svi koji su o božanskoj naravi bar na neki način mislili, niječu da je Bog tjelesan. Oni to najbolje pokazuju time što pod tijelom razumijemo neku veličinu, dugu, široku i duboku, te ograničenu nekim određenim likom; od ovoga ničeg nesklapnijeg nema što bi se moglo kazati o Bogu, na svaki način odista beskonačnom biću. Međutim, oni daju i druge razloge kojima ovo pokušavaju dokazati, te jasno pokazuju da ovu tjelesnu ili protežnu supstanciju posve udaljuju od božanske naravi i tvrde da je ona od Boga stvorena. Iz koje bi ona pak božanske moći bila stvorena uopće ne znaju; to jasno pokazuje da ne razumiju ono što sami govore. Ja sam, barem po svom mišljenju, dovoljno jasno dokazao (vidi dodatak poučku 8 i primjedbu 2 uz poučak 8) da se nijedna supstancija ne može iz druge ni proizvesti ni stvoriti. Nadalje smo (poučak 14) pokazali da osim Boga niti može biti supstancije niti se ona može pojmiti; iz toga smo zaključili da je protežna supstancija jedan od beskonačnih atributa Boga. Ali, za potpunije objašnjenje pobit ću argumente protivnika koji se svi sastoji od sljedećeg. Prvo, da se tjelesna supstancija, kao supstancija, sastoji od, kako misle, dijelova; stoga niječu da može biti beskonačna te, prema tome, da može pripadati Bogu. Oni to objašnjavaju mnogim primjerima od kojih ću navesti jedan ili dva. Ako je tjelesna supstancija, kako kažu, beskonačna, zamislimo onda da je podijeljena u dva dijela; svaki će dio tada biti ili konačan ili beskonačan. Ako je ono prvo slučaj, složit ćemo onda ono beskonačno od dva konačna dijela, što je nesklapno. Ako je pak ono drugo slučaj, ono

beskonačno bit će dvostruko veće od drugog beskonačnog, što je nesklapno. Nadalje, ako beskonačnu veličinu mjerimo dijelovima koji su jednaki stopi, morat će se sastojati od beskonačnog broja ovih dijelova, kao i ako je mjerimo dijelovima koji su jednaki palcima; prema tome bi jedan beskonačni broj bio dvanaest puta veći od drugog beskonačnog.¹⁰ Na poslijetku: pojmimo li da su iz jedne točke izvedene dvije crte beskonačne veličine, poput AB i AC, koje imaju izvjesnu i određenu početnu udaljenost na početku te se nastavlja u beskonačnost; sigurno je da će se udaljenost između B i C stalno povećavati i tako od određene postati neodređenom. Budući da ove nesklapnosti, kako oni misle, slijede iz toga što se pretpostavlja neodređena veličina, onda zaključuju da tjelesna supstancija mora biti konačna i da prema tome ne pripada biti Boga. Drugi argument uzima se iz potpunog savršenstva Božjeg. Bog naime, kažu oni, budući da je potpuno savršeno biće, ne može trpjeti: dakako, tjelesna supstancija, budući da je djeljiva, može trpjeti; prema tome, dakle, ona ne pripada biti Boga. To su argumenti koje nalazim kod pisaca i kojima se nastoji pokazati da je tjelesna supstancija nedostojna božanske naravi i da joj ne može pripadati. Međutim, obrati li tko bolje pozornost, uvidjet će da sam na to već odgovorio; jer ovi argumenti temelje se samo na pretpostavci da tjelesna supstancija može biti složena iz dijelova, što sam već (poučak 12 s dodatkom poučku 13) pokazao kao nesklapno. Nadalje, hoće li tko stvar točno prosuditi, vidjet će da sve nesklapnosti (ukoliko sve to jesu nesklapnosti, o čemu sada ne raspravljam) iz kojih oni žele zaključiti da je protežna supstancija konačna, uopće ne proizlaze iz pretpostavke beskonačne veličine: nego iz toga što pretpostavljaju beskonačnu veličinu koja je mjerljiva i sastavljena iz konačnih dijelova; stoga se iz nesklapnosti koje iz toga slijede ništa drugo ne može zaključiti nego da beskonačna veličina nije mjerljiva i da se ne može sastojati od konačnih dijelova. Ali to je baš ono što smo ranije (poučak 12 itd.) već dokazali. Strijela koju odapinju na mene pogađa zato uistinu njih same. Ako pak oni žele iz te svoje nesklapnosti zaključiti da bi protežna supstancija morala biti konačna, onda zaista ne čine ništa drugo nego ako bi tko zamišljao da krug ima svojstva kvadrata te zaključio da krug nema središta iz kojeg bi sve prema

¹⁰ Stopa = 12 palaca, op. prev.

obodu povučene crte bile jednake. Naime, tjelesnu supstanciju koja se može pojmiti samo kao beskonačna, jedinstvena i nedjeljiva (vidi poučke 8, 5 i 12), oni poimaju kao konačnu, sastavljenu iz konačnih dijelova i mnoštvenu, kako bi zaključili da je konačna. Tako i drugi, nakon što su izmislili da se crta sastoji od točaka, znaju pronaći mnoge argumente koji pokazuju da se crta ne može beskonačno dijeliti. I doista, tvrditi da se tjelesna supstancija sastoji iz tijela ili iz dijelova nije manje nesklapno nego tvrditi da se tijelo sastoji od površina, površine od crta a crte na kraju od točaka. Svi koji znaju da je jasan um nepogrešiv moraju to priznati, a navlastito oni koji nijeću da ima praznine. Jer, ako bi se tjelesnu supstanciju moglo podijeliti tako da njeni dijelovi budu stvarno različiti, zašto onda jedan dio ne bi mogao biti uništen tako da ostali dijelovi ostanu međusobno povezani kao i ranije? I zašto se moraju tako sklapati da nema praznine? Među stvarima koje su stvarno među sobom različite jedna može biti bez drugih i može ostati u svome stanju. Kako opet praznine nema u naravi (o tome drugdje), nego svi dijelovi moraju biti tako složeni da nema praznine, iz toga slijedi i to da nisu stvarno različiti, odnosno, da tjelesna supstancija, ukoliko je supstancija, ne može biti podijeljena. Ako bi tko pitao zašto smo po naravi toliko skloni dijeliti veličinu, odgovorio bih mu da mi veličinu poimamo dvojako, naime apstraktno ili površno, već kako je uobražavamo, ili kao supstanciju, a što se čini samo razumom. Ako tako obratimo pozornost na veličinu onako kako je to u uobrazilji, a što nam se često i lako događa, iznaći ćemo da je konačna, djeljiva i složena iz dijelova; ako pak obratimo na nju pozornost onako kako je to u razumu, te je poimamo kao supstanciju, a što se vrlo teško događa, onda ćemo, kako smo već dostatno dokazali, iznaći da je beskonačna, jedinstvena i nedjeljiva. To će svima koji znaju razlikovati uobrazilju od razuma biti dovoljno očevidno: osobito pak ako obrati pozornost na to da je tvar posvuda ista i da se dijelovi u njoj mogu razlikovati samo ako tvar pojmimo kao aficiranu na razne načine; stoga njene dijelove samo po načinu razlikujemo, a ne i stvarno. Na primjer, vodu, ukoliko je voda, poimamo kao djeljivu, a njene dijelove poimamo kao međusobno odvojive, ali ne i ukoliko je tjelesna supstancija; kao takvu je ne možemo odvajati niti dijeliti. Nadalje, voda, kao voda, postaje i propada; ali kao supstancija niti postaje niti propada. Ovime mislim da sam odgovorio i na drugi argument: on se naime temelji na tome da je

materija, ukoliko je supstancija, djeljiva i da se sastoji od dijelova. A i da nije tako, ne znam zašto bi to bilo nedostojno božanske naravi, budući da (prema poučku 14) izim Boga ne može biti druge supstancije od koje bi ona trpjela. Sve, velim, jest u Bogu i sve što biva biva samo prema zakonima beskonačne Božje naravi i slijedi iz nužnosti njegove biti (što ću domala pokazati); zato se ni na koji način ne može reći da Bog trpi od drugoga, ili da je protežna supstancija nedostojna božanske naravi, sve ako se pretpostavi i da je djeljiva, ako se samo prizna da je vječna i beskonačna. Ali za sada o tome dosta.

Poučak 16.

Iz nužnosti božanske naravi mora slijediti beskonačno mnogo na beskonačno mnogo načina (to jest, sve što može biti shvaćeno beskonačnim razumom).

Dokaz

Ovaj poučak mora biti očevidan svakome tko samo obrati pozornost na to da razum iz dane definicije bilo koje stvari zaključuje o mnogim svojstvima koja uistinu iz nje (to jest, iz biti same stvari) nužno proizlaze i to utoliko više koliko više stvarnosti izražava definicija stvari, to jest, ukoliko bit definirane stvari uključuje više stvarnosti. Kako božanska narav ima na svaki način beskonačno atributa (prema definiciji VI) od kojih svaki ujedno izražava beskonačnu bit u svojem rodu, onda dakle iz njene nužnosti mora slijediti beskonačno mnogo na beskonačno mnogo načina, što je i trebalo dokazati.

Dodatak 1.

Iz ovog slijedi, prvo, da je Bog djelatni uzrok svih stvari koje mogu biti shvaćene beskonačnim razumom.

Dodatak 2.

Slijedi, drugo, da je Bog uzrok po sebi, a ne slučajno.

Dodatak 3.

Slijedi, treće, da je Bog na svaki način prvi uzrok.

Poučak 17.

Bog djeluje samo iz zakona svoje naravi i ni od koga nije prinuđen.

Dokaz

Da samo iz nužnosti božanske naravi ili (što je isto) samo iz zakona njegove naravi proizlazi na svaki način beskonačno mnogo, pokazali smo u poučku 16; u poučku 15 dokazali smo da ništa nije i da ne može biti pojmljeno bez Boga, nego da je sve u Bogu; zato izim njega samog ne može biti ništa što bi ga odredilo ili prinudilo na djelovanje, pa stoga Bog djeluje samo iz zakona svoje naravi i ni od koga nije prinuđen, što je i trebalo dokazati.

Dodatak 1.

Iz ovog slijedi, prvo, da nema nikakvog uzroka koji Boga izvanjski ili unutrašnje navodi na djelovanje, osim savršenstva njegove naravi.¹¹

Dodatak 2.

Slijedi, drugo, da je Bog slobodni uzrok. Bog naime opstoji samo iz nužnosti svoje naravi (prema poučku 11 i prema dodatku 1 uz poučak 14) i djeluje samo iz zakona svoje naravi (prema prethodnom poučku). Zato je (prema definiciji VII) sam slobodni uzrok, što je i trebalo dokazati.

Primjedba

Drugi misle da je Bog slobodni uzrok zato jer može, kako misle, učiniti da ono, o čemu sam kazao da slijedi iz njegove naravi, tj. ono što je u njegovoj moći, ne bude, odnosno da ne bude proizvedeno od njega. Ali to je isto kao da bi kazali da Bog može učiniti da iz naravi trokuta ne slijedi da su njegova tri kuta jednaka dva ma pravim kutovima, odnosno da iz danog uzroka ne slijedi posljedica, što je nesklapno. Nadalje ću niže bez pomoći ovog poučka pokazati da naravi Božjoj ne pripadaju ni razum ni volja. Znam

¹¹ osim savršenstva njegove naravi *om. N*

doduše da mnogi misle kako je moguće dokazati da naravi Božjoj pripadaju najviši razum i slobodna volja; jer vele da ne znaju ništa savršenije što bi pridali Bogu nego ono što je i kod nas najviše savršenstvo. Nadalje, iako Boga poimaju zbiljski najviše razumnim, ipak ne vjeruju da on može učiniti da bude sve ono što zbiljski spoznaje; misle da bi na taj način uništili Božju moć. Da je Bog, kažu oni, stvorio sve što je u njegovu razumu, onda više ništa ne bi mogao stvoriti i to prema njihovu mišljenju razara Božju moć; stoga radije tvrde da je Bog ravnodušan prema svemu i da stvara samo ono što je u nekakvoj apsolutnoj volji odlučio stvoriti. Mislim da sam ipak dovoljno jasno pokazao (vidi poučak 16) da iz najviše moći Božje ili iz njegove beskonačne naravi beskonačno mnogo i na beskonačno mnogo načina proizlazi, a to znači da je sve nužno proizašlo ili da stalno slijedi jednakom nužnošću, kao što iz naravi trokuta od vječnosti naovamo i od ovamo u vječnost slijedi da su njegova tri kuta jednaka dvama pravim kutovima. Na ovaj je način Božja svemoć od vječnosti naovamo bila zbiljska i u vječnost će ostati jednako zbiljska. Na ovaj je način, barem prema mojem sudu, Božja svemoć daleko savršenije određena. Čini se da protivnici – neka mi bude dopušteno govoriti otvoreno – zapravo niječu Božju svemoć. Prisiljeni su naime priznati da Bog spoznaje beskonačno mnogo onoga što je stvarljivo, ali to ipak neće nikada stvoriti. Jer, inače, kad bi stvorio sve što spoznaje, onda bi, prema njima, iscrpio svoju svemoć i time postao nesavršen. Da bi, dakle, Boga postavili kao savršenog, dolaze do toga da istovremeno moraju tvrditi da Bog ne može učiniti sve na što se razastrire njegova moć. Ne mogu zamisliti ništa nesklapnije i ništa što bi bilo u jačoj protivnosti s Božjom svemoći. Nadalje, rekao bih nešto o razumu i volji, koje obično pripisujemo Bogu. Ako vječnoj biti Boga pripadaju razum i volja, onda pod ovim atributima treba biti shvaćeno nešto drugo od onog što ljudi pod time obično shvaćaju. Jer, razum i volja koji sačinjavaju Božju bit moraju se za cijelo jedno nebo razlikovati od našeg razuma i volje i ne mogu se poklapati ničim drugim do imenom, jednako kako se poklapa nebeski znak Psa s psom, životinjom koja laje. To ću dokazati ovako. Ako razum pripada božanskoj biti, onda on neće, kao naš razum, moći po naravi biti kasnije (kako mnogi tvrde) ili istovremeno sa stvarima razuma, dočim je Bog prvotniji od svih stvari po uzročnosti (prema dodatku 1 uz poučak 16); nego, naprotiv, istina i formalna bit stvari jesu takve kakve jesu

zato jer upravo kao takve objektivno opstoje u Božjem razumu. Zato je Božji razum, ukoliko se pojmi tako da sačinjava Božju bit, zapravo uzrok stvari, kako njihove biti tako i njihova opstanka; to je izgleda prihvaćeno i od onih koji tvrde da su Božji razum, volja i moć jedno te isto. Kako je Božji razum jedini uzrok stvari, i to (što smo pokazali) kako njihove biti tako i njihova opstanka, onda se nužno mora razlikovati od njih, kako u pogledu biti tako i u pogledu opstanka. Jer, ono što je uzrokovano od svojeg se uzroka razlikuje upravo onime što ima od uzroka. Na primjer, čovjek je uzrok opstanka drugog čovjeka, ali ne i njegove biti; jer to je vječna istina: stoga se oni prema biti mogu potpuno poklapati; u opstanku se pak moraju razlikovati; stoga: ako jednome opstanak prestane, ne prestaje opstanak drugoga; no kada bi se uništila ili bi se lažnom pokazala bit jednoga, onda bi se uništila i bit drugoga. Zbog toga se stvar koja je uzrok biti i opstanka nečeg uzrokovanog mora od toga uzrokovanog razlikovati kako u pogledu biti tako i u pogledu opstanka. Božji razum je uzrok biti i opstanka našeg razuma: dakle se Božji razum, ukoliko je shvaćen tako da sačinjava božansku bit, razlikuje od našeg razuma kako u pogledu biti tako i u pogledu opstanka te se ne može s njime ni u čemu poklapati do imenom, kako smo zaključili. Glede volje postupilo bi se na isti način, kako svatko može lako uvidjeti.

Poučak 18.

Bog je imanentni, a ne transientni uzrok svih stvari.

Dokaz

Sve što jest jest u Bogu i mora biti shvaćeno pomoću Boga (prema poučku 15); stoga je (prema dodatku 1 uz poučak 16¹²) Bog uzrok stvari koje su u njemu, i to je ono prvo. Nadalje, ne može biti nikakve supstancije osim Boga (prema poučku 14), to jest (prema definiciji VIII) stvari koja bi u sebi bila izvan Boga, i to je bilo ono drugo. Bog je dakle imanentni, a ne transientni uzrok svih stvari, što je i trebalo dokazati.

¹² 16 N, 6 O

Poučak 19.

Bog ili svi Božji atributi jesu vječni.

Dokaz

Bog je naime (prema definiciji VI) supstancija koja (prema poučku 11) nužno opstoji, ili (što je isto) iz čije definicije slijedi da nužno opstoji, stoga je (prema definiciji VIII) vječan. Nadalje, pod atributima Boga treba razumjeti ono što (prema definiciji IV) izražava bit božanske supstancije, to jest ono što pripada supstanciji: to samo, kažem, mora uključivati same attribute. Stoga naravi supstancije (kako sam već dokazao iz poučka 7) pripada vječnost. Dakle, svaki od atributa mora u sebi uključivati vječnost, pa su stoga dakle svi vječni, što je i trebalo dokazati.

Primjedba

Ovaj poučak još je jasniji iz načina na koji sam (poučak 11) dokazao opstanak Boga; iz ovog dokaza, kažem, proizlazi da je opstanak Boga, kao i njegova bit, vječna istina. Nadalje sam (poučak 19 *Kartezijevih načela*) vječnost Boga dokazao i na jedan drugi način pa to ovdje nije nužno ponavljati.

Poučak 20.

Opstanak Boga i njegova bit jedno su te isto.

Dokaz

Bog (prema prethodnom poučku) i svi njegovi atributi jesu vječni, to jest (prema definiciji VIII) svaki od njegovih atributa izražava opstanak. Ovi Božji atributi koji, dakle, (prema definiciji IV), objašnjavaju vječnu bit Boga ujedno objašnjavaju njegov vječni opstanak, to jest upravo ono što sačinjava bit Boga sačinjava ujedno njegov opstanak, pa su dakle to i njegova bit jedno te isto, što je i trebalo dokazati.

Dodatak 1.

Iz ovoga slijedi, prvo, da je opstanak Boga, kao i njegova bit, vječna istina.

Dodatak 2.

Slijedi, drugo, da Bog i svi njegovi atributi jesu nepromjenjivi. Jer, ako se oni izmijene u odnosu na opstanak, moraju se također (prema prethodnom poučku) promijeniti i u odnosu na bit, a to znači (kako je samo po sebi jasno) da bi iz istinitoga nastalo lažno, što je nesklapno.

Poučak 21.

Sve što slijedi iz na svaki način neograničene naravi nekog Božjeg atributa, morat će uvijek i beskonačno opstojati, ili je prema istom atributu vječno i beskonačno.

Dokaz

Ako to niječeš, zamisli da je moguće da u nekom Božjem atributu iz njegove na svaki način neograničene naravi uslijedi nešto što je konačno i ima određeni opstanak ili trajanje, na primjer predstavu Boga u mišljenju. Mišljenje pak, ako ga uzimamo kao Božji atribut, jest nužno (prema poučku 11) beskonačno po svojoj naravi. Ako pak mišljenje ima predstavu Boga uzima se kao konačno. Međutim, (po definiciji II) konačnim se može pojmiti samo ako je ograničeno samim mišljenjem. Ali ne samim mišljenjem ukoliko ono sačinjava predstavu Boga, jer se utoliko uzima kao konačno. Dakle, mišljenjem ako ono ne sačinjava predstavu Boga a koje (prema poučku 11) nužno mora opstojati: ima dakle neko mišljenje koje ne sačinjava predstavu Boga, zato jer iz njegove naravi, ukoliko je apsolutno mišljenje, ne slijedi nužno predstava Boga. (Poimamo naime mišljenje koje sačinjava i ne sačinjava predstavu Boga.) A to je protivno pretpostavci. Dakle, ako predstava Boga u mišljenju ili nešto drugo (svejedno je što se uzme, jer dokaz vrijedi općenito) u nekom Božjem atributu slijedi iz nužnosti beskonačne naravi atributa samog, onda nužno mora biti beskonačno. To je bilo prvo.

Nadalje, ono što ovako slijedi iz nužnosti naravi nekog atributa ne može imati ograničeni <opstanak ili> trajanje. Jer, ako to niječeš, pretpostavi onda da u nekom atributu Boga ima neka stvar koja slijedi iz nužne naravi atributa, na primjer predstava Boga, i za nju pretpostavi da jednom nije opstojala ili da neće opstojati. Kako se mišljenje uzima kao atribut Boga, ono mora

nužno i nepromjenjivo opstojati (prema poučku 11 i prema dodatku 2 uz poučak 20). Zato bi preko granica trajanja predstave Boga (budući da je pretpostavljeno da jednom nije opstojala, odnosno da neće opstojati) mišljenje moralo opstojati bez predstave Boga; a to je protivno pretpostavci, jer se naime pretpostavilo da iz danog mišljenja nužno slijedi predstava Boga. Dakle, predstava Boga u mišljenju, ili nešto što nužno slijedi iz apsolutne naravi nekog atributa Boga, ne može imati ograničeno trajanje, nego je prema tom atributu vječno, i to je bilo ono drugo. Zamijetiti treba da se ovo može kazati i o bilo kojoj stvari koja u nekom Božjem atributu nužno slijedi iz apsolutne naravi Boga.

Poučak 22.

Sve što slijedi iz nekog Božjeg atributa, ukoliko je modificirano takvom modifikacijom koja prema istome i nužno i beskonačno opstoji, mora isto tako opstojati i nužno i beskonačno.

Dokaz

Dokaz ovog poučka izvodi se na isti način kao i kod prethodnog poučka.

Poučak 23.

Svaki modus koji opstoji i nužno i beskonačno mora nužno slijediti ili iz apsolutne naravi nekog Božjeg atributa ili iz nekog atributa modificiranog modifikacijom koja opstoji i nužno i beskonačno.

Dokaz

Modus je naime u nečem drugom kojim se mora poimati (prema definiciji V), to jest (prema poučku 15) on je u samom Bogu i samo se Bogom može pojmiti. Ako se modus poima da opstoji nužno i da je beskonačan, onda to oboje nužno treba zaključiti ili opaziti iz nekog Božjeg atributa, ukoliko je on shvaćen tako da izražava beskonačnost i nužnost opstanka ili vječnost (što je prema definiciji VIII. isto); to jest (prema definiciji VI. i poučku 19) ukoliko se razmatra apsolutno. Dakle, modus koji opstoji i nužno i kao beskonačan mora slijediti iz apsolutne naravi nekog Božjeg

atributa, i to ili neposredno (o tome u poučku 21) ili posredstvom neke modifikacije, koja slijedi iz njegove apsolutne naravi, to jest (prema prethodnom poučku) koja opstoji i nužno i kao beskonačna, što je i trebalo dokazati.

Poučak 24.

Bit stvari proizvedenih od Boga ne uključuje opstanak.

Dokaz

Razumije se iz definicije I. Jer ono čija narav (motrena naime u sebi) uključuje opstanak jest uzrok sama sebe i iz same svoje naravi nužno opstoji.

Dodatak

Iz ovog slijedi da Bog nije samo uzrok da stvari počnu opstojati, nego i za to da ustrajavaju u opstanku, ili (da uporabim skolastički termin) Bog je uzrok bivanja stvari.¹³ Jer, opstojale stvari ili ne opstojale, kad obratimo pozornost na njihovu bit nalazimo da ona u sebi ne uključuje ni opstanak ni trajanje; zato njihova bit ne može biti uzrok niti njihova opstanka niti njihova trajanja, nego je to samo Bog čijoj jedinjoj naravi pripada opstojanje.

Poučak 25.

Bog nije samo djelatni uzrok opstanka stvari nego i njihove biti.

Dokaz

Ako to niječeš, onda Bog nije uzrok biti stvari; dakle bi se (prema aksiomu IV) bit stvari mogla pojmiti bez Boga, što je (prema poučku 15) nesklapno. Dakle, Bog je uzrok i biti stvari, što je i trebalo dokazati.

¹³ ili (da uporabim skolastički termin) Bog je uzrok bivanja stvari *om. N.*

Primjedba

Ovaj poučak jasnije slijedi iz poučka 16. Iz njega naime slijedi da iz dane božanske naravi treba nužno zaključiti bit i opstanak stvari; i, u jednu riječ, u istom onom smislu po kojem se kaže da je Bog uzrok sama sebe tako treba kazati da je on uzrok svih stvari, što će biti još jasnije iz sljedećeg dodatka.

Dodatak

Posebne stvari nisu drugo do stanja Božjih atributa ili modusi kojima su Božji atributi točno i određeno izraženi. Dokaz je očigledan iz poučka 15 i definicije V.

Poučak 26.

Stvar koja je određena da nešto čini nužno je tako određena od Boga; i, ako nije od Boga određena, samu sebe ne može odrediti da čini.

Dokaz

Ono čime su stvari određene da nešto čine, nužno je nešto pozitivno (kao što je jasno samo po sebi); zato je Bog iz nužnosti svoje naravi djelatni uzrok i njihove biti i njihova opstanka (prema poučku 25 i poučku 26); i to je bilo prvo. Iz toga najjasnije proizlazi i drugi dio stava. Jer kad bi stvar koja nije određena od Boga mogla samu sebe odrediti prvi dio ovog poučka bio bi lažan, a to je nesklapno, kao što smo pokazali.

Poučak 27.

Stvar koja je od Boga određena da nešto čini, ne može sebe samu učiniti neodređenom.

Dokaz

Ovaj poučak očigledan je iz trećeg aksioma.

Poučak 28.

Svaka pojedinačna stvar ili svaka stvar koja je konačna i koja ima određeni opstanak može opstojati i može biti određena da čini

samo ako je određena da opstoji i da čini od drugog uzroka koji je također konačan i ima određeni opstanak: a ovaj opet uzrok može opstojati i može biti određen da čini samo od drugog uzroka koji je također konačan, ima određeni opstanak i određen je da opstoji i da čini, i tako u beskraj.

Dokaz

Što je određeno da opstoji i da čini, određeno je za to od Boga (prema poučku 26 i dodatku uz poučak 24). A ono što je konačno i što ima određeni opstanak ne može biti proizvedeno iz apsolutne naravi nekog Božjeg atributa; jer sve što slijedi iz apsolutne naravi nekog Božjeg atributa jest beskonačno i vječno (prema poučku 21). Dakle, moralo bi slijediti iz Boga ili iz nekog njegovog atributa, ukoliko se promatra kao aficiran nekim modusom; osim supstancije i modusa nema naime ničega (prema aksiomu I i prema definicijama III i V), a modusi (prema dodatku uz poučak 25) samo su stanja Božjih atributa. Ali iz Boga ili iz nekog njegovog atributa, ukoliko je aficiran modifikacijom koja je vječna i beskonačna, također nije moglo uslijediti (prema poučku 22). Dakle je moralo uslijediti ili biti određeno da opstoji ili čini od Boga ili od nekog njegovog atributa, ukoliko je modificiran modifikacijom koja je konačna i ima određeni opstanak. To je bilo prvo. Onda bi opet ovaj uzrok ili ovaj modus (prema istom razlogu kojim smo već dokazali prvi dio ovog poučka) trebao biti određen nečim drugim što je konačno i što ima određeni opstanak, i onda opet ovaj posljednji (prema istom razlogu) drugim, i tako uvijek (prema istom razlogu) u beskraj, što je i trebalo dokazati.

Primjedba

Budući da je nešto trebalo biti proizvedeno neposredno od Boga, naime ono što nužno slijedi iz njegove apsolutne naravi, a posredstvom ovog prvog nešto drugo što bez Boga niti može biti niti može biti pojmljeno, iz toga slijedi, prvo, da je Bog najbliži uzrok neposredno od njega proizvedenih stvari, a ne, kako kažu, najbliži uzrok u svojoj vrsti. Jer, Božji učinci bez njihova uzroka ne mogu biti niti mogu biti pojmljeni (prema poučku 15 i dodatku uz poučak 24). Slijedi, drugo, da se Boga zapravo ne može nazvati udaljenim uzrokom pojedinačnih stvari, osim možda zato da bismo

ove razlikovali od onih koje je neposredno proizveo, ili štoviše od onih koje slijede iz njegove apsolutne naravi. Jer, pod udaljenim uzrokom razumijemo onaj što s učinkom ni na koji način nije povezan. A sve što jest, jest u Bogu i od Boga ovisi tako da bez njega niti može biti niti se može pojmiti.

Poučak 29.

U naravi stvari nema ničeg slučajnog, nego je sve određeno iz nužnosti božanske naravi da na određeni način opstoji i čini.

Dokaz

Štogaod jest, jest u Bogu (prema poučku 15): za Boga se međutim ne može reći da je slučajna stvar. Jer (prema poučku 11) on opstoji nužno a ne slučajno. Modusi Božje naravi pak uslijedili su iz nje nužnim načinom, a ne slučajno (prema poučku 16), i to ili ukoliko se božanska narav na svaki način (prema poučku 21) ili ukoliko se na određeni način shvaća kao određena da čini (prema poučku 27). Nadalje, Bog nije uzrok ovih modusa ukoliko oni naprosto opstoje (prema dodatku uz poučak 24), nego, naprotiv (prema poučku 26), ukoliko se shvaćaju kao da su određeni da nešto čine. Ako nisu određeni od Boga (prema istom poučku), nemoguće je, a ne slučajno, da budu sami od sebe određeni; i obratno (prema poučku 27), ako su od Boga određeni, nemoguće je, a ne slučajno, da sami od sebe budu neodređeni. Zato je sve određeno iz nužnosti božanske naravi, a ne samo da opstoji, nego da na određeni način opstoji i da čini te ničeg slučajnog nema, što je i trebalo dokazati.

Primjedba

Prije no krenem dalje, ovdje želim objasniti što trebamo razumjeti pod tvorećom naravi a što pod stvorenom naravi, ili barem na to upozoriti. Jer, držim da je iz prethodnog već utvrđeno, naime, da mi pod tvorećom prirodom razumijemo ono što jest u sebi i sobom se poima, odnosno takve atribute supstancije koji izražavaju vječnu i beskonačnu bit, to jest (prema dodatku 1 uz poučak 14 i prema dodatku 2 uz poučak 17) Boga ukoliko se on promatra kao slobodni uzrok. Pod stvorenom pak razumijem sve što proizlazi iz nužnosti Božje naravi, ili što slijedi iz bilo kojeg Božjeg

atributa, to jest sve moduse Božjih atributa, ukoliko se shvaćaju kao stvari koje su u Bogu i koje bez Boga niti mogu biti niti se mogu pojmiti.

Poučak 30.

Razum, zbiljski konačan ili zbiljski beskonačan, treba shvaćati Božje attribute i Božja stanja i ništa drugo.

Dokaz

Istinita predstava treba se slagati s onim što predstavlja (prema aksiomu VI), to jest (kako je po sebi jasno) ono što je objektivno sadržano u razumu mora nužno biti i u naravi: jer u naravi (prema dodatku 1 uz poučak 14) ima samo jedna supstancija, naime Bog, i nikakva druga stanja (prema poučku 15) osim onih koja su u Bogu i koja (prema istom poučku) bez Boga ne mogu biti niti se mogu pojmiti; dakle, razum, zbiljski konačan ili zbiljski beskonačan, treba shvaćati Božje attribute i Božja stanja i ništa drugo, što je i trebalo dokazati.

Poučak 31.

Razum, bio zbiljski konačan ili beskonačan, kao i volja, požuda, ljubav itd., trebaju biti pripisani stvorenoj naravi, a ne tvorećoj.

Dokaz

Pod razumom ne razumijemo (kako je jasno samo po sebi) apsolutno mišljenje, nego samo neki modus mišljenja koji se razlikuje od drugih, naime od požude, ljubavi itd., te zato (prema definiciji V) mora biti pojmljen prema apsolutnom mišljenju, naime (prema poučku 15 i definiciji VI) prema nekom Božjem atributu koji izražava vječnu i beskonačnu bit mišljenja, tako da bez njega niti može biti niti se može pojmiti; zbog toga (prema primjedbi uz poučak 29) treba biti pripisan stvorenoj naravi, a ne tvorećoj, kao i ostali modusi mišljenja, što je i trebalo dokazati.

Primjedba

Razlog zašto ovdje govorim o zbiljskom razumu nije u tome što priznajem da bi postojao mogući razum; nego, budući da želim

izbjeći svaku zbrku, želim govoriti samo o stvari koju mi najjasnije shvaćamo, naime o razumijevanju samom od kojeg ništa drugo ne shvaćamo jasnije. Ništa naime ne možemo razumjeti što ne bi vodilo savršenoj spoznaji razumijevanja.

Poučak 32.

Volja se ne može zvati slobodnim, nego samo nužnim uzrokom.

Dokaz

Volja je samo određeni modus mišljenja, kao razum; zato svaki čin volje može opstojati i biti određen da čini samo ako je određen od drugog uzroka, ovaj pak od drugog uzroka, i tako dalje u beskraj. Ako se pretpostavi beskonačna volja, i ona mora biti od Boga određena da opstoji i da čini, i to ne ukoliko je on na svaki način beskonačna supstancija, nego ako ima neki atribut koji izražava beskonačnu i vječnu bit mišljenja (prema poučku 23). Na ovaj način, bila pojmljena kao konačna ili kao beskonačna, ona treba uzrok koji će je odrediti da opstoji i čini; stoga (prema definiciji VII) je se ne može zvati slobodnim uzrokom, nego samo nužnim ili prisiljenim, što je i trebalo dokazati.

Dodatak 1.

Iz ovog slijedi, prvo, da Bog ne čini iz slobodne volje.

Dodatak 2.

Slijedi, drugo, da se volja i razum prema naravi Boga odnose kao kretanje i mirovanje, i na svaki način kao sve naravno što je (prema poučku 29) od Boga određeno da na određeni način opstoji i djeluje. Volja naime, kao i sve ostalo, treba uzrok koji će je odrediti da na određeni način opstoji i čini. I, koliko god iz neke dane volje ili razuma slijedi beskonačno, ne može se kazati da Bog djeluje iz slobodne volje, isto kao što se ne može kazati da temeljem onoga što slijedi iz kretanja i mirovanja (jer i iz toga slijedi beskonačno) djeluje iz slobode kretanja ili mirovanja. Zato volja ne pripada Božjoj naravi više nego ostale naravnosti; nego on se prema njoj odnosi na isti način kao kretanje i mirovanje i sve ostalo

za što smo pokazali da nužno slijedi iz božanske naravi i od nje je određeno da na određeni način bude i čini.

Poučak 33.

Stvari nisu mogle od Boga biti proizvedene ni na koji drugi način ni drugim redom nego kako su proizvedene.

Dokaz

Jer sve su stvari nužno proizašle iz dane Božje naravi (prema poučku 16) i određene su da na određeni način opstoje i čine (prema poučku 29). Kad bi dakle stvari mogle biti druge naravi, ili biti na drugi način određene da čine tako da i red naravi bude drugi, onda bi i narav Božja morala moći biti drukčijom nego što već jest; tada bi pak (prema poučku 11) trebala opstojati i ona druga, pa bi prema tome morala biti dva Boga ili više njih, što je (prema dodatku 1 uz poučak 14) nesklapno. Prema tome, stvari nisu mogle od Boga biti proizvedene ni na koji drugi način, ni drugim redom itd., što je i trebalo dokazati.

Primjedba 1.

Budući da sam ovime jasnije od podnevnog svjetla pokazao da ničeg ni na koji način nema u stvarima zbog čega bi ih se moglo zvati slučajnima, sada želim ukratko objasniti što trebamo razumjeti pod slučajnim, a još prije toga što pod nužnim i nemogućim. Za neku se stvar kaže da je nužna ili u pogledu svoje biti ili u pogledu uzroka. Opstanak neke stvari nužno proizlazi ili iz njene biti i definicije ili iz danog djelatnog uzroka. Nadalje, iz ovih se razloga za neku stvar kaže da je nemoguća: naime ili zato jer njena bit ili definicija uključuju proturječje ili zato jer nema nikakva vanjskog uzroka koji bi bio određen da takvu stvar proizvede. A iz nikakvog drugog uzroka neće se neka stvar zvati slučajnom nego samo s obzirom na manjkavost naše spoznaje. Jer stvar za koju ne znamo da li njena bit sadrži proturječje ili o kojoj dobro znamo da ne sadrži nikakvo proturječje, pa ipak o njenom opstanku ne možemo potvrditi ništa određeno jer nam nije poznat red uzroka, neće izgledati za nas ni nužna ni nemoguća, i zato je zovemo ili slučajnom ili mogućom.

Primjedba 2.

Iz prethodnog jasno slijedi da su stvari bile proizvedene od Boga u najvišem savršenstvu, budući da su nužno uslijedile iz dane savršene naravi. A time se Boga ne krivi ni za kakvo nesavršenstvo; jer upravo nas njegovo savršenstvo sili da to ustvrdimo. Iz suprotnog bi štoviše proizlazilo (kako sam već pokazao) da Bog nije najvećma savršen; jer naime da su stvari bile na drugi način proizvedene Bogu bi trebalo pripisati drugu narav, različitu od one koju smo mu prisiljeni pridati iz razmatranja najvršenijeg Bića. No, ja ne sumnjam da mnogi ovu tvrdnju odbacuju kao nesklapnu i ne žele je podrobnije promotriti, i to ni iz kojeg drugog uzroka nego zato što su navikli Bogu pridavati drugu slobodu, znatno različitu od one koju smo mi dali (u definiciji VII), naime apsolutnu volju. Ne sumnjam ni u to da bi oni, samo kad bi htjeli promisliti stvar i točno preispitati slijed naših dokaza, sami na kraju posve odbacili ovakvu slobodu kakvu pripisuju Bogu, i to ne samo kao nešto glupavo nego i kao veliku smetnju znanju. Ovdje ne treba ponavljati ono što je kazano u dodatku uz poučak 17. Pa ipak ću radi njih još pokazati da, ako se prihvati da volja pripada Božjoj biti, iz njegova savršenstva slijedi da stvari od Boga ne mogu biti stvorene na drugi način ili drugim redom; to će biti lako pokazati ako prije toga razmotrimo ono što oni sami priznaju, naime da od Božje odluke i volje ovisi da će neka stvar biti ono što ona jest. Jer, Bog inače ne bi bio uzrok svih stvari. Nadalje, da su sve odluke Božje od vječnosti bile potvrđene od samog Boga. Jer inače bi Boga krivili za nesavršenstvo i za nepostojanost. A budući da u vječnosti nema *kada*, *prije* i *poslije*: onda iz samog Božjeg savršenstva slijedi da Bog ne može nikada odlučiti nešto drugo, niti je ikada mogao; ili da Bog prije svojih odluka nije bio, niti bez njih može biti. Jer, kazat će,¹⁴ ako se i pretpostavi da je Bog mogao stvoriti drugu narav stvari, ili da je od vječnosti mogao o naravi i njenom redu nešto drugo odlučiti, iz toga ipak ne bi slijedilo nikakvo nesavršenstvo Boga. Ako bi to kazali, priznali bi istovremeno da Bog može mijenjati svoje odluke. Jer, ako bi Bog o naravi i o njenom redu odredio drukčije no što je odredio, to jest ako bi od naravi htio ili pojmió nešto drugo,

¹⁴ kazat će *N*, kažu *O*

onda bi nužno imao razum drukčiji od onog kojeg već ima i volju drukčiju od one koju ima. A ako bi se Bogu moglo pripisati drugi razum i drugu volju bez promjene njegove biti i njegovog savršenstva, koji bi to onda razlog bio da Bog sada ne promijeni svoje odluke o stvorenim stvarima i ujedno ostane jednako savršen? Jer u pogledu njegove biti i savršenstva svejedno je kako se poimaju njegov razum i njegova volja o stvorenim stvarima. Jer, kako sam vidio, svi filozofi priznaju da u Boga nema mogućeg razuma, nego samo zbiljskog; budući da se njegov razum i njegova volja ne razlikuju od njegove biti, što svi priznaju, slijedi dakle i to da, ako bi Bog imao zbiljski drugi razum i zbiljski drugu volju, onda bi i njegova bit nužno bila druga, te dalje, (kako sam na početku zaključio), kada bi stvari bile od Boga proizvedene drukčijima nego što već jesu, Božji um i njegova volja, a to znači (kako priznaju) i njegova bit, morali bi biti drukčiji, što je nesklapno.

Budući da stvari nisu mogle biti od Boga proizvedene na drukčiji način niti drugim redom, a ta istina proizlazi iz najvišeg Božjeg savršenstva, onda nas nijedan zdravi um zasigurno ne može uvjeriti da bismo povjerovali da Bog nije htio stvoriti sve što je u njegovu razumu, i to onim savršenstvom kojim to razumije. Ali, reći će, u stvarima nema nikakva savršenstva ni nesavršenstva, nego da ono što jest u njima i zbog čega se nazivaju savršenima ili nesavršenima, te dobrima ili lošima, ovisi samo o Božjoj volji; te da je stoga Bog, da je htio, mogao učiniti da ono što je sada savršenstvo bude najviše nesavršenstvo, i obratno. Ali što bi to zapravo bilo drugo nego otvoreno tvrditi da Bog, koji nužno razumije ono što hoće, svojom voljom može učiniti da stvar razumije drukčije nego je razumije, što je (kako sam pokazao) ogromna nesklapnost. Zato njihov argument mogu upraviti protiv njih samih, i to ovako. Sve ovisi o moći Božjoj. Da bi stvari mogle biti drukčije, morala bi i Božja volja nužno biti drukčija; međutim, Božja volja ne može biti drukčija (kao što smo najjasnije pokazali iz Božjeg savršenstva). Dakle, ne mogu ni stvari biti drukčije. Priznajem da mnijenje koje sve podčinjava nekoj ravnodušnoj Božjoj volji i tvrdi da sve ovisi o njegovoj dobrohotnosti zastranjuje od istine manje nego mnijenja koja drže da Bog sve čini u pogledu dobra. Jer izgleda da ova pretpostavljaju nešto izvan Boga što od Boga ne ovisi i što si Bog u činjenju uzima kao uzor ili nešto čemu on smjera kao određenom cilju. To nije ništa drugo do podvrći Boga sudbini, od čega ničeg nesklapnijeg nema što bi se moglo

izreći o Bogu za koga smo pokazali da je prvi i jedini slobodni uzrok kako biti svih stvari tako i njihova opstanka. Zato nije potrebno da na opovrgavanje ove nesklapnosti trošim vrijeme.

Poučak 34.

Božja moć je sama njegova bit.

Dokaz

Iz same nužnosti Božje biti slijedi da je Bog uzrok sebe (prema poučku 11) i (prema poučku 16 i dodatku uz njega) svih stvari. Dakle, moć Boga, kojom on i sve jest i djeluje, jest sama njegova bit, što je i trebalo dokazati.

Poučak 35.

Sve što poimamo da jest u Božjoj moći jest nužno.

Dokaz

Jer sve što je u Božjoj moći, to (prema prethodnom poučku) treba biti pojmljeno u njegovoj biti tako da iz nje nužno slijedi, pa je stoga nužno, što je i trebalo dokazati.

Poučak 36.

Ništa ne opstoji iz čije naravi ne bi slijedio neki učinak.

Dokaz

Štoga opstoji, izražava Božju narav ili bit na točan i određen način (prema dodatku uz poučak 25¹⁵), to jest (prema poučku 34), štoga opstoji, izražava Božju moć, koja je uzrok svih stvari, na točan i određen način, pa stoga (prema poučku 16) iz svega mora slijediti neki učinak, što je i trebalo dokazati.

¹⁵ prema dodatku uz poučak 25 *om. O*

Ovime sam objasnio Božju narav i njegova svojstva, naime da Bog nužno opstoji, da je jedini, da samo iz nužnosti svoje naravi jest i da djeluje; da je slobodni uzrok svih stvari i na koji način, da sve jest u Bogu i da o njemu ovisi tako da bez njega niti može biti niti biti pojmljeno, te na posljeticu da je sve od Boga predodređeno, i to ne iz slobodne volje ili iz apsolutne dobrohotnosti, nego iz apsolutne Božje naravi ili beskonačne moći. Nadalje, gdje god mi se ukazala prilika trsio sam se da uklonim predrasude koje su mogle spriječiti shvaćanje mojih dokaza; no, kako je još nemalo predrasuda ostalo koje su najviše mogle i mogu spriječiti da ljudi shvate svezu stvari onako kako sam ih objasnio, smatrao sam vrijednim truda podvrći ih ovdje ispitivanju uma. A sve predrasude za koje uzimam na sebe da ih ovdje naznačim ovisе o samo jednoj, naime da ljudi općenito pretpostavljaju da sve naravne stvari djeluju radi neke svrhe kao i oni sami, pa čak štoviše tvrde kao nešto sasvim izvjesno da Bog sve upravlja prema nekom određenom cilju, jer vele da je Bog sve stvorio radi čovjeka, a čovjeka pak da bi ga štovao. Želim dakle ponajprije razmotriti jednu predrasudu, tako što ću, *prvo*, iznaći uzrok zbog kojeg se većina ljudi zadovoljava ovom predrasudom i zašto su svi po naravi toliko skloni da je prihvate. *Nadalje*, pokazat ću njenu lažnost i, *napokon*, kako su iz nje stvorene predrasude o *dobru i zlu, zasluži i grijehu, pohvali i pokudi, redu i zbrki, ljepoti i nakaznosti*, te o drugome ove vrste. Ovdje ipak nije mjesto da se to izvede iz naravi ljudskog duha, nego će biti dostatno ako za temelj uzmem ono što bi svi trebali priznati, naime to da se ljudi rađaju ne znajući uzroke stvari i da svi imaju poriv da traže ono što im je korisno te da su toga svjesni. Iz toga slijedi, *prvo*, da ljudi drže da su slobodni jer su svjesni svojih htijenja i svojih poriva te ni u snu ne pomišljaju na uzroke koji ih navode na porive i htijenja, zato jer ih ne poznaju. Slijedi, *drugo*, da ljudi sve čine prema nekoj svrsi, naime zbog koristi kojoj teže; stoga uvijek žele znati samo svršne uzroke zgotovljenih stvari te su zadovoljni kad ih doznaju, jer nemaju nikakva povoda da bi dalje dvojili. Ako za te svršne uzroke ne doznaju od drugoga, ne preostaje im drugo nego obratiti se sebi i razmišljati o svrhama kojima su navikli biti određeni za nešto slično, i tako o značaju drugoga nužno sude prema svome značaju. Nadalje, kako u sebi i izvan sebe nalaze mnoga

sredstva koja uvelike pridonose postizanju njihovih koristi, kao npr. oči za vid, zubi za žvakanje, biljke i životinje za hranu, sunce za rasvjetu, more za hranjenje riba itd., onda je to dovelo do toga da sve naravno smatraju kao sredstva za svoju korist; a kako znaju da su ta sredstva pronašli, ali da ih nisu sami napravili, onda imaju povoda vjerovati da je netko drugi ova sredstva pripremio za njihovu uporabu. Jer nakon što su stvari držali za sredstva, nisu mogli vjerovati da su se one same stvorile; nego su iz sredstava koja su navikli sebi pripravljati morali zaključiti da ima jedan ili više ljudskom slobodom obdarenih upravitelja prirode, koji im priskrbuju sve i koji su sve načinili za njihovu korist. A i njihove značajevе, jer o njima nisu nikad ništa saznali, morali su suditi prema svojem značaju, te stoga tvrde da bogovi svime upravljaju u korist čovjeka, kako bi ljude obvezali i kako bi ih ovi držali u najvišoj časti; stoga se dogodilo da je svaki iz svoga značaja izmislio različite načine štovanja Boga, kako bi Bog njega više volio nego druge i kako bi cijelom naravi upravljao u korist njihove slijepe požude i nezasitne pohlepe. I zato se ova predrasuda pretvorila u praznovjerje te pustila duboko korijenje u duhovima, i to je bio uzrok zašto se svatko najvećma trsio da razumije svršne uzroke svih stvari i da ih objasni. No, dok su oni nastojali pokazati da narav ništa ne čini uzalud (to jest, ono što nije i korisno za ljude), čini mi se da su pokazali samo to da narav i bogovi luduju jednako kao i ljudi. Pogledaj, molim te, kamo je ta stvar na kraju odvela! Među tolikim pogodnim stvarima u naravi morali su zamijetiti ništa manje nepogodnih stvari, kao što su oluje, potresi, bolesti itd., te su kazali da one dolaze otuda što se bogovi ljute zbog uvreda koje su im nanijeli ljudi ili zbog grijeha počinjenih u njihovoj službi; pa iako iskustvo svakodneвно tome proturječi i bezbrojnim primjerima pokazuje da se pogodne i nepogodne stvari naizmjenice događaju pobožnima i bezbožnicima oni ipak nisu odustali od te ukorijenjene predrasude: lakšim im se učinilo da sve to pripišu ostalim nepoznatim stvarima čiju korist ne znaju te da tako ustraju u svojem sadašnjem i prirodnom stanju neznanja nego da cijelu konstrukciju sruše i izmisle novu. Zato su uzimali kao sigurno da Božje prosudbe daleko nadilaze ljudsko shvaćanje; to je pak svakako moglo biti jednim razlogom da istina ljudskom rodu ostane u vječnosti skrivena da nije matematika, koja se ne bavi svrhama nego samo biti i svojstvima brojeva, pokazala ljudima drugo mjerilo istine; a osim matemati-

ke mogu se navesti i drugi uzroci (nabrajanje kojih bi ovdje bilo izlišno) koji su ljude upozorili na ove opće predrasude i doveli ih do istinske spoznaje stvari.

Time sam dovoljno objasnio ono što sam obećao na prvom mjestu. A da bi se sada pak pokazalo da si narav nije propisala nikakve svrhe i da su svi svršni uzroci ljudske izmišljotine, za to nije potrebno mnogo. Jer, vjerujem da je to već dovoljno utvrđeno, kako iz temelja i uzroka iz kojih sam izveo iskon ove predrasude tako i iz poučka 16 i iz dodatka uz poučak 32, a osim toga i iz svih onih u kojima sam pokazao da sve u naravi postupa po nekoj vječnoj nužnosti i najvišem savršenstvu. Hoću međutim tome dodati i to da ovaj nauk o svrsi prirodu okreće sasvim naopako. Jer učinkom smatra ono što je zapravo uzrok i obratno. Zatim, jer ono što je po naravi prvo čini kasnijim. I na kraju, ono što je najviše i najsavršenije čini najnesavršenijim. Jer (ispuštajući prve dvije stvari koje su jasne same po sebi), kako proizlazi iz poučaka 21, 22 i 23, najsavršeniji je onaj učinak koji je neposredno proizveden od Boga, i što više posrednih uzroka neka stvar treba da bi bila proizvedena to je ona nesavršenija. Ako bi sada stvari koje su neposredno proizvedene od Boga bile stvorene iz tog uzroka da Bog postigne svoju svrhu, onda bi nužno one posljednje, radi kojih su one prve stvorene, bile najizvršnije. Nadalje, ovaj nauk uništava Božje savršenstvo: jer ako Bog djeluje radi svrhe, onda nužno teži nečemu što mu nedostaje. I premda teolozi i metafizičari razlikuju cilj potrebe i cilj izjednačavanja, ipak priznaju da Bog sve čini zbog sebe, a ne zbog stvari koje treba stvoriti, jer prije Stvoridbe osim Boga ne mogu navesti ništa radi čega bi Bog djelovao; zbog toga moraju nužno priznati da Bog ono radi čega je htio pripremiti sredstva nije imao i da je za time žudio, što je samo po sebi jasno. Ne treba ovdje prijeći preko toga da su sljedbenici ovog nauka, koji su pripisavanjem svrha stvarima htjeli pokazati svoj značaj, kako bi svoje učenje učinili valjanim uveli novi način dokazivanja, naime svođenje ne na nemoguće nego na neznanje, što pokazuje da nisu imali nikakvo drugo sredstvo za dokazivanje ovog nauka. Jer ako nekome, primjerice, s krova na glavu padne kamen i ubije ga, onda oni na ovaj način dokazuju da je kamen pao kako bi ubio čovjeka. Jer da kamen nije pao upravo u ovu svrhu po volji Boga, kako bi se onda toliko okolnosti slučajno steklo (jer često se mnoge stječu)? Možeš odgovoriti da se to dogodilo jer je vjetar puhao i jer je čovjek upravo tamo pro-

lazio. Onda oni opet pitaju: a zašto je vjetar puhao u tom času? Zašto je čovjek baš u to vrijeme baš tamo prolazio? Ako sad odgovoriš da je vjetar počeo puhati tada jer je more nekoliko dana ranije pri mirnom vremenu već bilo uzburkano te da je čovjek tada i tamo prolazio jer ga pozvao prijatelj, onda oni, budući da pitanjima nemaju kraja, opet navale: Zašto se more uzburkalo? Zašto je čovjek tada pozvan? I tako ni nadalje neće prestati pitati o uzrocima, sve dok ne dođeš do Božje volje, tog pribježišta neznanja. Jednako se tako čude kada vide građu ljudskog tijela i iz toga zaključe, budući da ne znaju uzroke ove vještine, da ono nije izgrađeno mehaničkom, nego božanskom ili nadnaravnom vještinom, i da je složeno na takav način da nijedan dio ne ozljeđuje drugi. Stoga se događa da onaj tko traži istinske uzroke čuda i tko nastoji naravne stvari razumjeti kao učenjak, umjesto da im se kao budala divi, takav često biva smatran heretikom i bezbožnikom i na njega se izvikuju oni koje svjetina obožava kao tumače naravi i bogova. Jer oni znaju da zajedno s neznanjem nestaje i udivljenje, naime jedino sredstvo koje imaju za dokazivanje i za održavanje ugleda. Ali ovo ostavljam i prelazim na ono što sam obećao na *trećem* mjestu.

Nakon što su ljudi sebe uvjerali da se sve što se događa događa radi njih, morali su na svakoj stvari kao glavno držati ono što je za njih najkorisnije i kao najizvršnije cijeniti ono što je na njih najbolje djelovalo. Stoga su morali stvoriti pojmove koji izražavaju naravi stvari, kao što su *Dobro, Zlo, Red, Zbrka, Toplo, Hladno, Ljepota* i *Nakaznost*, a kako su se držali slobodnima, nastali su iz toga pojmovi kao *Pohvala* i *Pokuda, Grijech* i *Zasluga*; ovo potonje ću tek kasnije objasniti kada budem govorio o ljudskoj naravi; prve ću ovdje ukratko objasniti. Sve ono što pridonosi zdravlju i što vodi štovanju Boga nazvali su *dobrim*, a ono što je tome suprotno *zlim*. A kako oni koji ne razumiju narav stvari nego si stvari samo uobražavaju, ništa ne tvrde o stvarima i uobrazilju uzimaju kao razum, onda, ne znajući narav stvari i svoju vlastitu narav, čvrsto vjeruju da opstoji red u stvarima. Jer kad su stvari tako poredane da ih mi, kad si ih prikazujemo preko ćutila, lako predstavljamo u uobrazilji te ih se, prema tome, lako prisjećamo, onda ih nazivamo *dobro poredanima*, u protivnom slučaju nazivamo ih *loše poredanima* ili *zbrkanima*. A kako nam je posebno ugodno ono što možemo lako predstaviti u uobrazilji, ljudi zato red pretpostavljaju zbrci, kao da je red nešto što osim u pogledu

na našu uobrazilje opstoji i u prirodi; kažu još da je Bog sve stvorio prema redu, te tako, i ne znajući, pripisuju Bogu uobrazilju, osim ako možda ne misle da je Bog razmjestio sve stvari na onaj način na koji ih ljudi mogu najlakše predstaviti; neće ih vjerojatno stišati niti to da se nalazi beskonačno mnogo toga što našu uobrazilju daleko nadilazi, te mnogo toga što je zbunjuje zbog njene slabosti. Ali dosta o tome. Pa ni ostali pojmovi nisu drugo do modusi uobrazilje kojima je uobrazilja aficirana na razne načine, ali ih neznalice drže za glavne attribute stvari, zato jer, kako smo već kazali, oni vjeruju da su sve stvari stvorene radi njih, te naravno neke stvari nazivaju dobrom ili lošom, zdravom ili trulom i pokvarenom, već prema tome kako su od njih aficirani. Primjerice, ako kretanje koje živi primaju od predmeta opaženih očima vodi zdravlju, objekti od kojih je to uzrokovano nazivaju se lijepima, a nakaznima oni koji izazivaju tome suprotno kretanje. Ono što ćutilla pokreće preko nosa naziva se mirišavim ili smrdljivim, a preko jezika slatkim ili gorkim, ukusnim ili bljutavim itd., preko opipa tvrdim ili mekim, hrapavim ili glatkim. Za ono što pokreće uši kaže se da stvara šum, zvuk ili harmoniju; ova potonja je ljude toliko zaludjela da su vjerovali da i Bog uživa u harmoniji. Ima i filozofa koji su sebe uvjerali da kretanja nebeskih tijela tvore harmoniju. Sve to dostatno pokazuje da svatko o stvarima sudi prema stanju svog mozga, ili, štoviše, da stanja uobrazilje uzima kao stvari. Nije stoga čudno (da i to u prolazu spomenemo) da je među ljudima došlo do tolikih sporova, kako znamo iz iskustva, a na kraju i do skepticizma. Jer, iako se ljudska tijela u mnogim stvarima poklapaju, ipak se u mnogome i razlikuju, pa se zato ono što se nekima čini dobrim drugima čini lošim; što se nekima čini uređenim drugima se čini zbrkanim, što je nekima ugodno drugima je neugodno, i tako o svemu ostalom u što neću ulaziti, jer ovo nije mjesto na kojem bi se o tome iscrpno poradilo, a s druge strane svi o tome imaju dovoljno iskustva. Jer, svima je na ustima: „koliko ljudi, toliko čudi”, „svakome je njegovo mišljenje dovoljno” i „mozgovi nisu manje različiti nego nepca”; sve te poslovice dostatno pokazuju da ljudi o stvarima sude prema stanju svog mozga te da stvari radije predstavljaju u uobrazilji nego da ih razumiju. Da su stvari razumljive, bile bi ih one sve, kako dokazuje matematika, ako već ne pridobile, a ono svakako barem uvjerile.

Vidimo dakle da svi pojmovi¹⁶ kojima svjetina hoće objasniti narav jesu samo modusi uobražavanja, a ne naravi stvari, te samo naznačavaju stanje uobrazilje; a kako imaju imena kao da su bića koja opstojе izvan uobrazilje zovem ih bićima uobrazilje, a ne razuma, te se svi argumenti kojima se na nas navalilo iz sličnosti pojmova lako mogu odbaciti. Jer, mnogi argumentiraju ovako: Ako sve proizlazi iz nužnosti najsavršenije naravi Boga, odakle onda dolaze tolike nesavršenosti u naravi? Naime propadanje stvari do smrada, nakaznost stvari koja nagoni na povraćanje, zbrka, zlo, grijeh itd. Ali, kako sam rekao, ovo je lako odbaciti. Jer savršenstvo stvari treba procijeniti iz njihove vlastite naravi i moći, i nisu stvari ništa ni više ni manje savršene zbog toga što ljudsko čutilo vesele ili vrijeđaju, ili što ljudskoj naravi koriste ili su joj odbojni. Onima pak koji pitaju zašto Bog nije sve ljude stvorio tako da budu upravljani samo od uma odgovaram samo ovo: zato jer mu nije nedostajalo stvari da stvori sve, od najvišeg do najnižeg stupnja savršenstva, ili, daleko točnije govoreći, jer su zakoni njegove naravi tako široki da dostaju za proizvodnju svega što jedan ograničeni razum može pojmiti, kako sam dokazao u poučku 16. Ovo su predrasude koje sam ovdje htio navesti. Ako ih je pak ostalo još od ove vrste, svatko ih može ispraviti uz malo razmišljanja.

¹⁶ pojmovi *edd. Nm*, razlozi *O*